

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
Рада по вивченню продуктивних сил України

На правах рукопису

Позняк Олексій Володимирович

**МІГРАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ
В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ
РЕГІОНАЛЬНОГО РИНКУ ПРАЦІ**

Спеціальність 08.10.01 - Розміщення продуктивних сил

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Київ - 1996

332.12

00757247 (W)

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Раді по вивченню продуктивних сил України
НАН України

Науковий керівник: доктор економічних наук
Е.М.Лібанова

Офіційні опоненти: доктор географічних наук
О.У.Хомра
кандидат економічних наук
О.М.Гладун

Провідна організація - Інститут економіки
НАН України

Захист відбудеться 27 грудня 1996 р.

о 12 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 01.78.01. з захисту дисертацій на здобуття вченого ступеня кандидата економічних наук у Раді по вивченню продуктивних сил НАН України за адресою: 252032, м. Київ, бул. Т.Шевченка, 60, РВПС НАН України (III-й поверх).

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці РВПС НАН України.

Автореферат розіслано 27 жовтня 1996 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради
доктор географічних наук

П.С.Коваленко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ.

Актуальність теми. Формування ринкової економіки та розпад Радянського Союзу призвели, зокрема, до корінних змін в напрямках та масштабах переміщень населення (як зовнішніх, так і внутрішніх), коректування суті та причинного механізму міграцій, які потребують негайного осмислення. Зокрема, однією з необхідних умов функціонування ринкової економіки є наявність регіональних ринків праці, в формуванні та розвитку яких величезну роль відіграє міграція населення, що надає її дослідженню першочергової ваги.

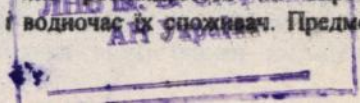
Міграція населення - міжтериторіальний, небіологічний процес, який формується під дією різноманітних факторів, включає три стадії, об'єднує ряд взаємозв'язаних видів, типів і форм, для значної кількості індивідів може бути багатократною подією протягом життя. Ці особливості, а також проблематичність обліку міграцій, обумовлюють складність даного процесу як об'єкту наукового пізнання.

Теорія міграцій залишається чи не найменш розробленим напрямком дослідження населення і трудових ресурсів в Україні та колишньому Радянському Союзі взагалі. Досить сказати, що їх інтенсивне вивчення розпочалось лише в кінці 60-х - на початку 70-х років. Це пояснюється тим, що протягом тривалого часу фактично існувала негласна заборона на дослідження міграцій, зумовлена офіційною думкою про те, що міграції населення при соціалізмі можуть мати лише плановий характер і тому немає необхідності в їх спеціальних дослідженнях. За останні два десятиліття радянські, зокрема українські вчені розкрили суть міграцій, визначили їх фактори, розробили методикку та методологію дослідження міграційних процесів, здійснили всебічний аналіз сучасного стану та історичного розвитку явища. В той самий час "плановий" підхід до міграцій стримував їх дослідження як фактора формування та регулювання ринку праці, засобу підгримання територіально-галузевого збалансування трудових ресурсів, рівноваги між попитом та пропозицією робочої сили.

В умовах розвитку ринкових відносин поряд з дослідженням механізму міграцій, їх впливу на динаміку та структуру населення регіону, міжрегіональних міграційних зв'язків, особливого значення набувають питання про вклад процесів міграцій в кількісне та якісне відтворення робочої сили - взаємовплив міграцій і зайнятості, трудової активності, професійно-кваліфікаційної структури, рівня освіти населення.

Актуальність проблеми, недостатня розробленість ряду її аспектів, складність об'єкту дослідження, широка сфера творчого пошуку обумовили вибір теми дисертаційної роботи.

Об'єкт та предмет дослідження. Об'єктом дослідження виступає населення України та її регіонів, яке розглядається як виробник матеріальних благ та платних послуг і водночас їх споживач. Предметом

дослідження є міграційні процеси, комплекс факторів, що впливають на формування напрямків та масштабів міграційних переміщень, питання оцінки стану та перспектив розвитку процесу, взаємозв'язки міграції з іншими сторонами життєдіяльності населення.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є створення аналітичної бази політики в галузі міграцій населення та ринку праці. Для досягнення поставленої мети визначені наступні завдання:

- визначити місце міграцій в системі відтворення населення та робочої сили, їх взаємозв'язки з іншими компонентами суспільного розвитку, структуру міграційного процесу, диференціацію міграцій, механізм індивідуального переселення, сукупність факторів, які визначають міграційну поведінку;

- всебічно проаналізувати наявні джерела інформації про міграційний рух, оцінити можливість взаємного їх використання, визначити напрямки вдосконалення інформаційного забезпечення аналізу міграцій населення;

- уточнити методику дослідження міграційних процесів;

- систематизувати показники міграцій населення;

- здійснити всебічний аналіз міграційної ситуації в Україні, визначити вклад міграційних процесів в кількісне та якісне відтворення робочої сили, їх вплив на потенціальний демографічний та демо економічний розвиток, оцінити перспективи розвитку міграційних процесів в Україні та її регіонах;

- подати практичні рекомендації щодо розробки міграційної політики України.

Теоретична та методологічна основа дослідження, інформаційна база. Теоретико-методологічною основою дослідження стали праці українських дослідників - Ю.О.Корчака-Чепурківського, А.Ф.Загробської, Е.М.Лібанової, В.В.Онїкієнка, Т.П.Петрової, С.І.Пирожкова, В.А.Поповкіна, М.В.Птухи, С.Г.Стеценко, В.С.Стешенко, В.І.Товкуна, О.У.Хомри, М.В.Шаленко, а також роботи зарубіжних вчених - Е.Фільрозе, А.Ягельського (Польща), А.Г.Вишневецького, А.Г.Волкова, Д.І.Валентя, А.Я.Кваші, В.І.Переведенцева, В.В.Покшишевського, Л.Л.Рибаківського, Б.С.Хорєва, В.Н.Чапека, (Росія), Д.Боуга (США), Е.Валковича (Угорщина), А.Сові (Франція) та інших. В роботі над дисертацією широко використовувалась демографічна, економічна та географічна наукова література, зокрема методологічні розробки експертів ООН.

Як джерела інформації використано матеріали переписів населення 1959, 1970, 1979 та 1989 рр., статистику поточного обліку міграційних переміщень та природного руху населення, відомості про чисельність і структуру населення України та її регіонів, що розробляються Міністерством статистики України, дані обстеження "Доходи та видатки домогосподарств України", проведеного за замовленням Світового банку в

1995 р., інформацію про чисельність населення держав світу, що публікується в бюлетенях ООН.

Наукова новизна Одержані в процесі дослідження результати відзначаються науковою новизною, яка складає предмет захисту:

- уточнено визначення процесу міграцій як виду просторової мобільності населення, що пов'язаний з територіальним перерозподілом не лише виробників матеріальних благ та платних послуг, але і їх споживачів;
- поглиблено теоретичні положення про взаємовплив зростання міграційної мобільності та суспільного прогресу, сформульовано закон постійного зростання мобільності населення та окреслено найбільш стійкі закономірності, які регулюють розвиток міграційних процесів в конкретних історико-географічних умовах;
- виділено і обгрунтовано чотири якісно особливі рівні зовнішніх міграцій населення України;
- обгрунтовано нові принципи диференціації населення за генетичною ознакою, зокрема уточнено визначення старожилів;
- введено в науковий оборот термін "демо економічний потенціал населення" як найбільш агрегований інтегральний показник економічної цінності досліджуваного населення, подано алгоритм розрахунку демо економічного потенціалу та його змін, викликаних міграційними процесами, на основі отриманої методики здійснено аналіз міграційних чинників потенціальних характеристик населення України;
- на основі всебічного аналізу джерел інформації про міграційні процеси, з врахуванням переваг та недоліків кожного з них, намічено напрямки вдосконалення інформаційної бази аналізу міграційних процесів;
- запропоновано удосконалена класифікацію показників міграцій населення, введено в науковий оборот більш точний індикатор порівняльного аналізу інтенсивності потоків міграцій - коефіцієнт умовної потужності міграційного потоку і на основі його використання проведено дослідження географії міграційних контактів населення України та її регіонів;
- вперше в Україні застосовано метод аналізу компонентів динаміки робочої сили з удосконаленням традиційних прийомів, проаналізовано формування об'єму пропозиції робочої сили в Україні в історичному та регіональному аспектах;
- розроблено методику оцінки впливу міграцій на інтелектуальний потенціал.

Наукові результати дисертаційного дослідження, що виносяться на захист, є особистим здобутком пошукача.

Практичне значення дослідження. Результати дисертаційної роботи спрямовані на підвищення наукового рівня аналізу міграційних процесів. Запропоновані методичні підходи, зокрема щодо оцінки міграційних

чинників інтелектуального потенціалу та впливу міграцій на демоекономічний потенціал, можуть бути використані в подальших наукових роботах. В ході дослідження показана доцільність застосування методу покомпонентного аналізу при аналізі динаміки пропозиції робочої сили на регіональних ринках праці. Підкреслена коректність аналізу міграційної ситуації на основі загальних показників міграцій (найпростіших для розрахунку).

Розроблений прогноз міграційної ситуації в Україні та її регіонах є складовою частиною розрахунків перспективної чисельності і складу населення. Запропоновані практичні рекомендації можуть бути використані:

- державними статистичними органами - при впровадженні комплексу заходів по удосконаленню збору інформації про міграційні процеси;
- Урядовими структурами України, зокрема Міністерством у справах національностей та міграцій, та відповідними комісіями Верховної Ради - при розробці та прийнятті законодавчих актів в галузі міграцій населення.

Апробація і реалізація результатів дослідження. Основні положення дисертаційної роботи є складовою частиною тематики досліджень РВПС НАН України з проблем демоекономіки, ринку праці та людського розвитку, вони знайшли своє відображення у Прогнозі міграцій населення України до 2025 р., направленому Міністерству економіки України і прийнятому як офіційний прогноз міграційних процесів; відповідних розділах Державної програми соціально-економічного розвитку Полісся, розробленої РВПС України НАН України згідно постанови Кабінету Міністрів України від 28.04.94 N 252.

Результати досліджень знайшли своє відображення в 4 наукових працях загальним обсягом 2,4 др. арк.

Обсяг та структура роботи. Дисертація складається з вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури та чотирьох додатків. В тексті міститься 17 рисунків, в т.ч. 2 географічні карти, 6 таблиць. Обсяг роботи складає 223 стор. машинописного тексту. Список використаної літератури містить 130 найменувань, в т.ч. 18 україномовних, 99 російськомовних та 13 англійськомовних джерел.

Структура роботи визначається поставленою метою та завданнями дисертації, відповідає суті наукового аналізу як органічної єдності теоретико-методологічного, аналітичного і прикладного аспектів, враховує особливості міграційних процесів як об'єкту наукового пізнання. Основними напрямками теоретико-методологічних міграційних досліджень (розділ I) є розкриття суті процесу міграцій (п. 1.1.), показ його місця в системі відтворення населення та робочої сили, взаємозв'язків з іншими демоекономічними процесами (п. 1.2.), а також оцінка наявного інформаційного забезпечення, визначення методики досліджень та кола показників, які характеризують об'єкт пізнання (п. 1.3.).

Дисертаційна робота присвячена дослідженню міграцій населення в контексті розвитку регіонального ринку праці, оцінці їх вкладу в кількісне та якісне відтворення трудових ресурсів. В той же час при будь-якому аспекті дослідження міграційних процесів територіальний аналіз міграцій є обов'язковим (за значенням в демографічних та демо економічних дослідженнях його можна порівняти з аналізом смертності за причинами). Відповідно визначені три основні напрямки аналізу міграційної ситуації в Україні (розділ II) - дослідження географії міграційних контактів (п. 2.1.), виявлення ролі міграцій у процесах формування об'єму пропозиції робочої сили на регіональних ринках праці (п. 2.2.) та аналіз міграційних чинників якості трудового населення (п. 2.3.).

Основним напрямком прикладних міграційних досліджень (розділ III) є оцінка перспектив міграційної ситуації та розробка варіантних прогнозів міграційних показників, в першу чергу сальдо міграцій (п. 3.1.). В сучасних умовах України, крім того, першочергового значення набувають проблеми удосконалення наявної інформаційної бази аналізу міграційних процесів (п. 3.2.) та питання розробки рекомендацій щодо майбутньої міграційної політики України (п. 3.3.).

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ТА ВИСНОВКИ ДИСЕРТАЦІЙНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ.

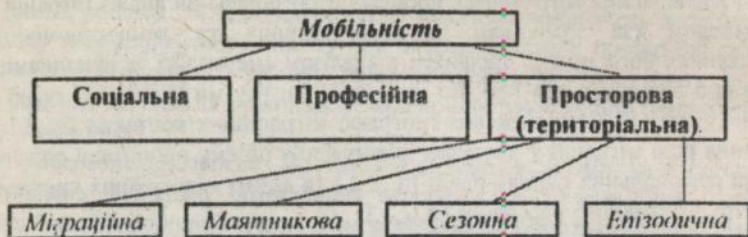
Населення (сукупність людей, що історично склалася і неперервно відновлюється в процесі зміни поколінь на основі господарсько-економічних, адміністративно-політичних, ментально-психологічних та інших зв'язків, що з'єднують окремих індивідів між собою) *виступає носієм людського капіталу, суб'єктом праці, виробником матеріальних благ і водночас їх споживачем.*

Населення здійснює свою життєдіяльність, зокрема діяльність по задоволенню потреби в праці, в просторових межах регіону. Конкретизація просторової структури населення дозволяє виділити його стійкі сукупності - *географічні спільності людей* (ГСЛ) як форму територіальної організації населення. Поширений в літературі термін "територіальні спільності людей" є менш емким - наприклад, сільська місцевість певного регіону безумовно - географічне утворення, але не може розглядатися як територіальна одиниця.

Корінним атрибутом населення є здатність до переміщень у просторі, в результаті чого окремі ГСЛ спроможні до обміну населенням між собою через міграційні процеси. Під *міграцією населення* розуміють такий процес переміщення індивідів у просторі, який пов'язаний із зміною місця проживання - виходом осіб з однієї географічної спільності людей та включенням в іншу як виробників і (або) споживачів матеріальних благ та платних послуг назавжди або на певний досить тривалий строк. Процес міграцій розглядається як видове поняття по відношенню до родового -

просторової мобільності, а остання, в свою чергу, як різновид більш широкої категорії - мобільності (рис. 1.).

Рис. 1. Процес міграції в системі мобільності населення.

Міграція населення завжди є процесом географічним за формою прояву та соціально-економічним за змістом.

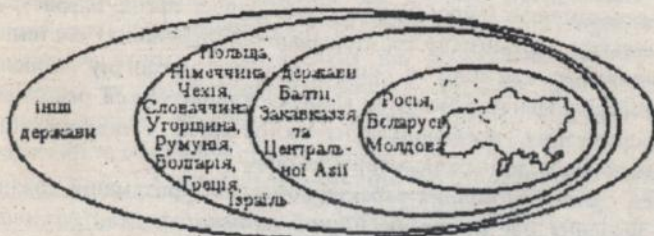
Складність міграцій населення як об'єкту наукового пізнання обумовлена такими їх особливостями: небіологічним характером; багатократністю переміщень, що можуть бути здійснені індивідом протягом життя; специфікою міграцій як міжтериторіального процесу; трьохстадійністю міграційного процесу; широким набором факторів (нерідко взаємозалежних), під дією яких формуються напрямки та масштаби міграційних процесів, і практичною неможливістю розділити їх вплив; різноманітністю взаємозв'язаних типів, видів і форм міграційних переміщень; проблематичністю обліку міграцій і отримання достовірної та вичерпної інформації по цьому компоненту демо-економічного розвитку.

При класифікації міграцій першочергового значення набуває виділення, по відношенню до будь-якої країни зовнішніх (міждержавних) та внутрішніх міграційних переміщень. При цьому слід розрізняти якісно особливі рівні міждержавних міграцій. Так, міграційний обмін населенням між країнами, які в недалекому минулому становили єдину державу, переміщення всередині стійких міжнародних економічних та політичних об'єднань характеризуються меншим ступенем прояву зовнішньоміграційних рис. Міждержавні міграційні контакти населення України характеризуються чотирирівневою структурою (рис. 2.).

Процес міграцій населення підпорядковується дії закону постійного зростання мобільності населення, який виражає об'єктивну взаємозалежність між підвищенням рівнів територіальної, професійної і соціальної мобільності населення та процесами соціально-економічного зростання і розвитку людини. Серед закономірностей, які регулюють розвиток міграційних процесів в конкретних історико-географічних умовах, найстійкішими є: пріоритет економічних факторів у формуванні системи потоків добровільної міграції; диференціація рівня міграційної мобільності в залежності від якісних характеристик індивідів;

функціонування двох різнонаправлених потоків; інерційність потоків міграції; визначальний вплив на формування об'єму переміщень міграційних можливостей регіону виходу та міграційної смкості регіону вселення; залежність обсягів міграції від відстані; взаємозв'язок міграційних процесів та ментальних особливостей населення.

Рис. 2. Структура зовнішніх міграційних зв'язків населення України.

Як один із самих багатоаспектних соціальних процесів міграція пов'язана з усіма сторонами життя суспільства. Найбільш стійкими є контакти, які склалися між міграцією та іншими процесами демовідтворення спільностей людей. Міграційні переміщення впливають на природне відтворення населення шляхом зміни вікової структури регіонів виходу та вселення, трансформацію репродуктивної поведінки контингентів населення (задіяних в міграційному русі та осіб, які контактують з мігрантами), зміни умов життя переселенців, що відбувається на стані їх здоров'я.

Міграція справляє значний вплив на формування, функціонування та розвиток ринку праці - міграційні процеси сприяють розвитку особи, розширенню кругозору, підвищенню пристосованості до різноманітних умов життя, а також обміну навиками та досвідом між представниками різних ГСЛ, поширенню корисних знань; приводять до перерозподілу виробників та споживачів матеріальних благ і платних послуг між регіонами та їх підрозділами; змінюють якісні характеристики робочої сили різних регіонів внаслідок нерівномірної участі в міграційних процесах представників різних соціально-демографічних груп, служать свого роду демографічною та демо економічною інвестицією в регіони-реципієнти і, навпаки, викликають постаріння населення та погіршення трудових ресурсного потенціалу в регіонах-донорах. Особливо велике економічне значення міграції як фактору урбанізації, яка є невід'ємним джерелом кількісного та якісного економічного зростання.

Процеси відтворення (народжуваність, смертність, міграція, соціальні переходи), формування структури населення та робочої сили відбуваються

під впливом взаємодії біологічних, географічних та соціально-економічних факторів. В свою чергу населення відповідної території змінює її природу і через суспільні потреби впливає на виробництво та невиробничу сферу. Тобто, ГСЛ (люди та відносини, які їх пов'язують) як демографічна система перебуває в постійних двосторонніх зв'язках з екологічною (компонентами якої є географічне положення, природні умови та ресурси території), соціально-економічною (виробництво, невиробничі сфера, інфраструктура) та управлінською (організація територіального управління) системами і в процесі тривалої взаємодії з ними формує органічну цілісність - регіональний суспільний комплекс, який характеризується особливостями будови, формування, функціонування та розвитку і підпорядковується суспільним, зокрема демоекономічним законам.

Серед демоекономічних характеристик, які притаманні кожній ГСЛ особливе значення має *демоекономічний потенціал, який розглядається як сумарний додатковий продукт (різниця між об'ємами вироблених та спожитих матеріальних благ і платних послуг), що буде створений усіма сучасними жителями досліджуваного регіону та потенційними прибульцями з числа нині живих протягом всього періоду їх життя в даному регіоні за умови, що на всьому протязі життя кожного покоління повикові рівні смертності, міграції, трудової активності, виробництва та споживання будуть дорівнювати сучасній інтенсивності цих процесів в окремих вікових групах.*

За ознакою наявності або відсутності досвіду участі в міграційних переміщеннях усю сукупність жителів регіону поділяють на дві категорії: осіб, які проживають в даному регіоні неперервно з моменту народження і протягом життя жодного разу не мігрували (корінні жителі), та осіб, що ввійшли до складу відповідної ГСЛ шляхом міграції - внаслідок прибуття з іншого регіону (некорінні жителі). Контигент колишніх мігрантів, зі свого боку, не є однорідним. В його складі можна виділити дві групи осіб - старожилів та новоселів, відмінність між яким полягає у ступені адаптації до умов життя в регіоні вселення. Значення виокремлення новоселів для аналізу демоекономічної ситуації полягає в тому, що вони є носіями специфічної демоекономічної поведінки, перш за все в галузі дітонародження та трудових запитів, і від питомої ваги цієї генетичної групи в загальній чисельності населення значною мірою залежать структура попиту на робочі місця та рівень народжуваності (а, отже, і перспективи поповнення трудових ресурсів природним шляхом). Старожилами ж слід вважати некорінних жителів, які за сукупністю соціально-демографічних характеристик - не лише схильністю до виїзду, але й репродуктивними установками, житловими умовами, вимогами до робочого місця, суттєво не відрізняються від корінних жителів.

Проблема інформаційного забезпечення дослідження міграції населення є надзвичайно гострою. Відомості про міграційний рух отримують за допомогою як прямих методів (поточний облік міграційних переміщень, вибіркові обстеження, включення питань про міграцію до програм переписів населення), так і непрямих прийомів (метод статистики природного руху населення, метод коефіцієнтів дожиття, метод статистики місця народження).

Складність процесу міграції як об'єкту дослідження зумовлює існування великої різноманітності показників, що характеризують ту або іншу сторону явища. В залежності від врахування або неврахування селективного та територіального аспекту міграції усю сукупність цих показників можна об'єднати у чотири групи: загальні, спеціальні, територіальні та спеціально-територіальні (табл. 1).

Табл. 1. Класифікація показників міграцій населення.

	Селективний аспект	
Територіальний аспект	не розглядається	розглядається
не розглядається	Загальні	Спеціальні
розглядається	Територіальні	Спеціально-територіальні

Територіальний аналіз міграцій є обов'язковим незалежно від мети та характеру міграційних досліджень. Для порівняння інтенсивності окремих міжтериторіальних міграційних потоків найдоцільніше використовувати коефіцієнт умовної потужності міграційного потоку (КУПМП), який розраховується за запропонованою в дисертаційній роботі формулою:

$$K^{(ij)} = \frac{M^j \cdot P_{50}^c}{P^i \cdot P^j}, \quad (1)$$

де $K^{(ij)}$ - КУПМП потоку міграції з i -го регіону в j -тий, P_{50}^c - умовна чисельність населення (яку при дослідженні міграцій населення України доцільно прийняти за 50 млн. чол.), M^j - об'єм потоку міграції з i -го регіону до j -го, P^i, P^j - середньорічна чисельність населення відповідних регіонів. Особливість цього показника полягає в тому, що він придатний не лише для статичного, але й для динамічного порівняння.

Для аналізу впливу міграцій на інтелектуальний потенціал важливими є два напрямки досліджень: по-перше, порівняння контингенту мігрантів та населення відповідної території за рівнем освіти, по-друге, безпосередня оцінка зміни рівня освіти досліджуваної ГСЛ в результаті міграції. Найзручнішим агрегованим показником є кількість років освіти, що припадають в середньому на 1 особу не молодше певного віку (як правило 15 або 25 років). Як міру інтенсивності зміни рівня освіти населення відповідної території внаслідок міграційного руху пропонується використати співвідношення між загальним приростом (зменшенням) в

результаті міграційних переміщень кількості людино-років освіти за відповідний проміжок часу (як правило рік) та середньою за цей період чисельністю контингенту населення, для якого розраховується даний показник:

$$\Delta e^i = \frac{e_a^i A^i - e_d^i D^i}{\bar{P}^i} \quad (2)$$

де Δe^i - коефіцієнт інтенсивності зміни рівня освіти населення i -того регіону в результаті міграцій; e_a^i - рівень освіти прибулих до i -того регіону; A^i - кількість прибулих до i -того регіону; e_d^i - рівень освіти вибулих з i -того регіону; D^i - кількість вибулих з i -того регіону; \bar{P}^i - середньорічна чисельність населення i -того регіону.

Характерними рисами міграційної ситуації в Україні протягом післяпереписного періоду є: широкомасштабні коливання сальдо міграцій на тлі стабільного зниження міграційного обороту, особливо зовнішнього; коректування дії економічних факторів у формуванні потоків міграційних переміщень впливом політичних, екологічних та етнічних чинників; "виправлення" помилок міграційної політики радянського періоду, зокрема репатріація представників депортованих народів та етнічних українців-жертв політичних репресій і радянської політики перерозподілу населення, про що свідчить етнічна структура окремих міграційних потоків; поступове згасання міграційних контактів з державами Балтії, Закавказзя та Центральної Азії при поглибленні зв'язків з країнами, що не входили до складу колишнього СРСР (останнє стосується головним чином міського населення, особливо жителів найбільших міст); зменшення віддалі переселень; часткове збереження багаторічних міграційних зв'язків при розвитку нових тенденцій міжтериторіального обміну населенням; зменшення міжрегіональних відмінностей міграційної ситуації.

Існування Радянського Союзу як єдиної держави зумовило широкий розвиток міграційних контактів населення України. Згідно з переписом населення колишнього СРСР 1989 р. 44,4% постійних жителів України хоча б один раз на протязі життя змінили місце проживання. При цьому майже 14 відсотків мешканців нашої держави народилися за її межами (табл. 2.).

Табл. 2. Розподіл жителів України за місцем народження, %
(за переписом 1989 р.).

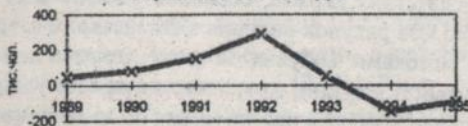
Країна народження	В % до загалу
Україна	86,2
інші республіки СРСР	12,9
в т.ч.	
Росія	10,1
Беларусь	0,8

Продовження табл. 2.

Казахстан	0,7
Молдова	0,4
Узбекистан	0,3
за межами СРСР	0,7
невідомо	0,2

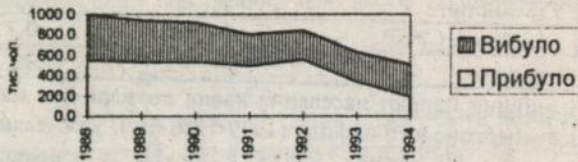
Міграційний приріст населення нашої держави був майже нульовим протягом міжпереписного періоду (1979-1988 рр.), з коливаннями в окремі роки в межах ± 90 тис.чол. або $\pm 1,7\%$. Ця ж тенденція зберігалась впродовж перших двох років після перепису. В 1991-1992 рр. спостерігалось різке зростання міграційного приросту до найбільшого за післявоєнні роки рівня - 288,1 тис.чол. (5,5%), в наступні два роки відбувся надзвичайно різкий спад до -140 тис.чол. або -2,8% в 1994 році, а в 1995 році величина від'ємного сальдо міграцій населення скоротилася на третину (рис. 3.). Широкомасштабні коливання міграційного приросту проходили на тлі стабільного зниження загальної мобільності населення України - міграційний оборот (сумарна чисельність прибулих та вибулих) зменшився з 3,5 млн.чол. в 1988-1989 рр. до трохи більш як 2 млн. в 1994 р. Особливо різко впав за цей період зовнішній міграційний оборот - з понад 1 млн.чол. до близько 500 тис.чол. Зменшення об'єму міждержавного міграційного обороту відбулося головним чином за рахунок зниження інтенсивності прибуття населення з інших держав до України (загальний коефіцієнт протягом 1992-1994 років зменшився втричі - з 10,6% до 3,6%), тоді як інтенсивність вибуття в останні роки стабілізувалася на рівні 6% (рис. 4.).

Рис. 3. Динаміка сальдо міграцій населення України в 1989-1995 рр.

В абсолютному виразі основним міграційним партнером, як по прибуттю, так і по вибуттю, є Росія - понад 60% загального зовнішньоміграційного обороту, за відносними показниками її випереджають Ізраїль (за інтенсивністю вибуття з України), Грузія та Вірменія (за інтенсивністю прибуття до України), а також Молдова (за потужністю обох потоків). Однак загальноросійські показники приховують значні міжрегіональні відмінності - інтенсивність міграційних зв'язків з Україною явно більша для регіонів нового освоєння, ніж для індустріальної частини Росії. Для економічно розвинених регіонів РФ ступінь міграційних контактів з нашою державою зменшується із збільшенням віддалі.

Рис. 4. Динаміка зовнішніх міграцій населення в Україні в 1988-1994 рр.

Особливістю зовнішніх міграційних зв'язків України в післяпереписний період є становлення і розширення потоку вибуття за межі колишнього Радянського Союзу (в умовах залізної завіси цей потік був практично відсутній). В 1994 р. його частка склала 1/6 від загальної кількості вибулих за межі України. Найбільш потужні (в абсолютному вимірі) потоки спрямовані до Ізраїлю (21,7 тис. чол.), США (17,3 тис. чол.) та Німеччини (9,3 тис. чол.). Певною притягальною силою для наших громадян володіють також сусідні європейські держави, представники основних національностей яких компактно проживають в Україні - Угорщина, Словаччина, Болгарія, Греція, Чехія та Польща (в деяких з цих країн також наявна українська діаспора). В той же час дуже слабкими є міграційні контакти з Румунією, що пояснюється обопільною економічною кризою. Відносно потужними (на загальноєвропейському рівні) є також потоки міграції з України до Канади та Австралії.

Міграційний потік до сільської місцевості України дещо більшою мірою, ніж приток до міських поселень формується за рахунок мігрантів з Центрально-Азіатських держав, особливо Узбекистану, та Молдови і дещо меншою мірою - за рахунок вихідців з Російської Федерації. Що стосується розподілу за потоками вибулих за межі держави з міських поселень та сільської місцевості України, то тут звертає на себе увагу різко більша серед вибулих з міських поселень частка мігрантів за межі колишнього СРСР, що є наслідком: більш широких можливостей для представників міських професій на світовому ринку праці; кращих умов для організації набору робочої сили для відправлення за кордон в містах; більш високої кваліфікації міських працівників; більш космополітичного способу життя в міських поселеннях, що робить їх жителів готовнішими до виїзду на чужину; переважно міського розселення національностей, які формують суттєву частину цього потоку.

Населення різних регіонів України неоднаковою мірою залучено в міграційні процеси. Питома вага мігрантів в загальній чисельності населення регіонів на час проведення останнього перепису коливається від 22% (Закарпаття) до 64% (Крим), зростаючи з заходу на схід та з півночі на

південь (рис. 5.). Однак, нині в нашій державі спостерігається тенденція поступового зменшення міжрегіональних відмінностей міграційної ситуації.

За підсумками багаторічних міграційних процесів, виявленими переписом населення 1989 р., та особливостями міграцій населення в п'ятирічний післяпереписний період (тенденція перероподілу населення між містом та селом на користь останнього 1994-1995 рр. ще не закріпилась, тому детальний, зокрема міжрегіональний аналіз її опущено), на основі загальнодержавної ситуації та відмінностей між міською та сільською місцевостями всі регіони України можна об'єднати у географічно цілісних груп.

1. АР Крим.

2. Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Луганська, Миколаївська, Полтавська, Харківська та Херсонська області.

3. Івано-Франківська, Львівська, Тернопільська та Чернівецька області.

4. Закарпатська область.

5. Вінницька, Волинська, Житомирська, Київська, Рівненська, Хмельницька, Черкаська, Чернігівська області та Київська міськрада.

6. Кіровоградська, Одеська, Полтавська та Сумська області.

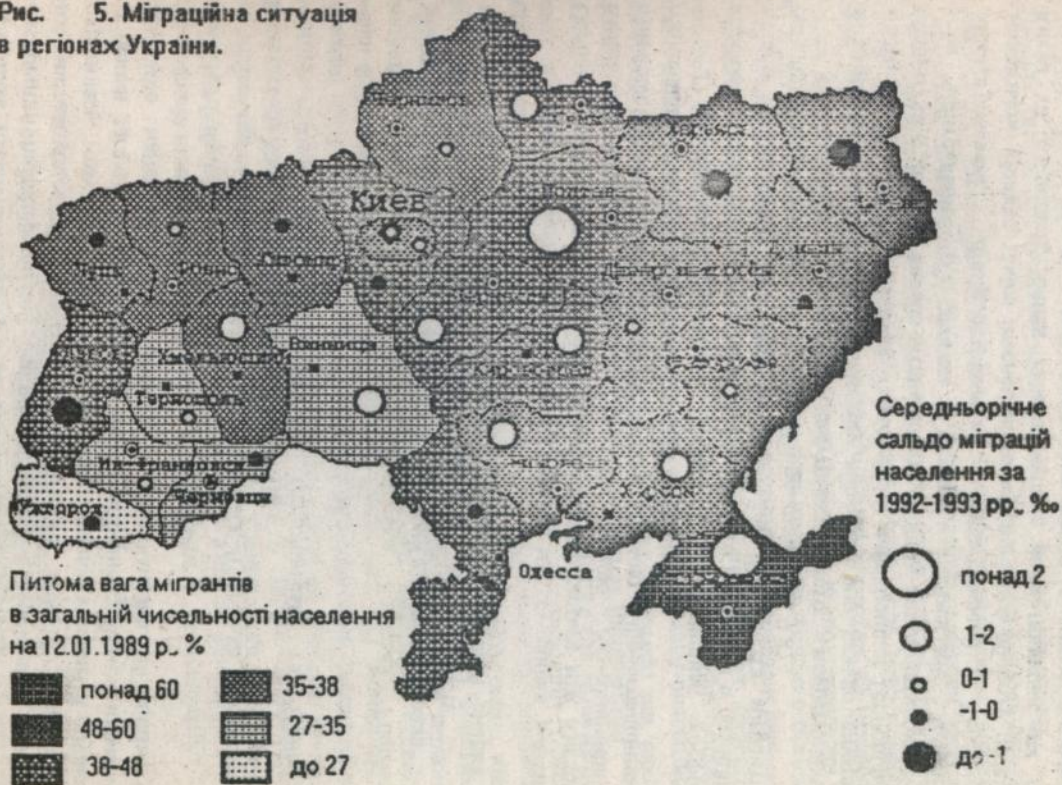
Аналіз міграційних контактів між регіонами України виявив такі особливості:

1. Найпотужнішими є міграційні потоки між сусідніми регіонами. Особливо інтенсивний обмін населенням спостерігається між Києвом та Київською областю, Волиню та Рівненщиною, Херсонщиною та Миколаївщиною, Кіровоградщиною та Черкащиною, Кіровоградщиною та Миколаївщиною, Івано-Франківщиною та Буковиною.

2. Відповідність сучасних тенденцій багаторічним; коефіцієнт кореляції між об'ємом контингентів некорінного населення в розподілі за місцем народження та проживання на 12.01.1989 р. та мігрантів за регіонами вибуття і прибуття в 1993-1994 рр. становить 0,82.

3. Низька інтенсивність внутрідержавного міжрегіонального міграційного обороту при від'ємному або нульовому сальдо внутрішніх міграцій зафіксовано в Західній Україні (крім найсхіднішої Тернопільської області) та в Донбасі, висока інтенсивність обороту при додатньому сальдо - в Центральних областях - Сумській, Полтавській, Черкаській, Кіровоградській, Дніпропетровській, Миколаївській, Херсонській, Запорізькій. Велика також інтенсивність міграційного обороту населення Києва та Київщини, однак лева частина його припадає на обмін населенням між ними, який лише формально є міжрегіональним, а фактично - внутрірегіональним (без цього обміну показник обороту населення Столичного регіону знаходиться на загальнодержавному рівні).

Рис. 5. Міграційна ситуація в регіонах України.

4. Загальна спрямованість міграційних потоків всередині держави носить доцентровий характер: серед різнонаправлених потоків обміну населенням між двома сусідніми регіонами домінуючим, як правило, є потік, спрямований в сторону центру України; з потоків, що перетинають дві і більше областей (не рахуючи регіонів виходу та вселення) найпотужнішими є потоки Закарпаття-Полтавщина, Житомирщина-Кіровоградщина та Житомирщина-Полтавщина.

Міграційні процеси в СРСР не справили суттєвий вплив на формування пропозиції робочої сили в Україні в цілому (чого ніяк не можна сказати про внутрідержавну міграцію - у більшості регіонів України міграційний вплив на зміну чисельності трудоактивного населення виявився сильнішим, ніж дія природних чинників та трансформація трудоактивних настанов). Основним же фактором динаміки об'єму пропозиції робочої сили в Україні протягом радянського періоду як на рівні населення трудоактивного віку в цілому, так і по більшості окремих статевих-вікових груп, виступав природний рух. Нині ж спостерігається стійка тенденція до зниження сили впливу цього фактору на динаміку чисельності робочої сили, визначальним же є і протягом усього періоду становлення ринкових відносин залишатиметься дія економічних чинників. З подоланням економічної кризи та розвитком ринкової економіки в Україні основним фактором збалансування попиту та пропозиції робочої сили виступатимуть міграційні процеси.

Вклад міграцій в динаміку об'єму пропозиції робочої сили на ринках праці окремих регіонів, навпаки, був помітним і протягом 1979-1989 рр. Більш як у половині регіонів України (в 14 з 26) міграційний вплив на зміну чисельності трудоактивного населення виявився найсильнішим серед вкладу трьох факторів. В 17 регіонах міграційна складова динаміки об'єму пропозиції робочої сили на регіональних ринках праці перевищила сумарну дію економічних та природних чинників, в т.ч. в 9 регіонах - більш як утричі. В основних регіонах-реципієнтах - Києві та Криму, об'єм пропозиції робочої сили зріс відповідно на 12 та 7%.

Потенціально-демографічні дослідження міграційного руху показують, що негативні наслідки міграційних втрат населення, які спостерігаються в нашій державі починаючи з другої половини 1993 р. значно більші, ніж це вдається виявити за допомогою традиційних прийомів. Міграційне зменшення демоекономічного потенціалу (найбільш коректного індикатора економічної цінності населення) в умовах 1993-1994 р. склало 489.1 трлн. крб. (в цінах 1994 р.) або 1,7% від загального абсолютного показника закритого населення.

Міграційні процеси не лише змінюють загальний об'єм пропозиції робочої сили на регіональних ринках праці, але й впливають на її якість через неоднакову участь в міграційному русі носіїв різних якісних

характеристик. Рівень освіти мігрантів вищий, ніж усього населення, хоча майже половину від існуючої різниці забезпечено за рахунок відмінностей у шкільній структурі між двома контингентами осіб. Міжрегіональні відмінності рівня освіти мігрантів значно менші, ніж постійного населення, а відмінності між прибулими та вибулими за рівнем освіти незначні навіть на фоні територіальної диференціації даного показника для будь-якої з цих категорій мігрантів. Тобто, загальна для України тенденція до зближення територіальних відмінностей міграційної ситуації охопила і такий важливий аспект якості робочої сили, як інтелектуальний потенціал.

Майбутні масштаби та спрямованість зовнішніх міграцій в Україні залежать від сучасних тенденцій міграційного руху населення; очікуваної економічної та суспільно-політичної ситуації в Україні; вірогідного економічного та суспільно-політичного розвитку в державах, з якими в Україні склалися стійкі міграційні контакти або є перспектива до їх формування; міграційної політики України та держав - міграційних партнерів. Перспективна територіальна диференціація міграційної ситуації сформується в залежності від загального рівня життя населення України, його міжрегіональних відмінностей і пов'язаної з цим системи пріоритетів та цінностей жителів нашої держави.

Сальдо міграцій населення України в кінці нинішнього - на початку наступного століття, як очікується, буде істотно додатнім при закріпленні тенденцій відносної стабілізації рівня життя населення України, закладених на початку минулого року, зниження темпів падіння виробництва і перехід до промислового зростання через 2-3 роки при збереженні, або й деякому погіршенні економічної чи загостренні політичної ситуації в Росії; різко від'ємним при загостренні економічної кризи в Україні та успішному проведенні економічних реформ в Росії; і трохи меншим від нуля у випадку консервації сучасних відмінностей в рівні життя населення між Україною, з одного боку, та Росією, Беларуссю і Молдовою, з другого, при відсутності значних змін економічного розвитку держав СНД в порівнянні до Західних та Центрально-Європейських країн (табл. 3.).

Табл. 3. Прогноз сальдо міграцій населення України на 1997-2010 рр.

	Сальдо міграцій, тис.чол.							
	1997	1998	1999	2000	2001-2005		2006-2010	
					всього	в середньо-му за рік	всього	в середньо-му за рік
I варіант	0	20	80	90	450	90	500	100
II варіант	-115	-180	-185	-210	-950	-190	-650	-130
III варіант	-45	-35	-20	-35	-125	-25	-175	-35

Враховуючи недостатню достовірність поточного обліку міграційних переміщень, слід підвищити вимоги до розробки програми як наступного,

так і послідуєчих переписів населення України, зокрема на предмет включення питань, що мають забезпечити статистичний матеріал, необхідний для вивчення міграційних процесів та до визначення переліку таблиць (з розподілом людей за тією чи іншою сукупністю ознак), які слід включити до програми розробки матеріалів перепису. Найоптимальнішою є постановка питання про місце проживання за рік до перепису з обов'язковим включенням його до програми суцільного перепису. Доцільно також зберегти питання про тривалість неперервного проживання в даному населеному пункті у програмі вибіркового перепису.

Далеко не повністю використовується інформація, що міститься у відірваних талонах листків статистичного обліку прибуття (вибуття). Особливо важливо проводити підбиття підсумків всіх форм обліку міграцій населення не лише на рівні регіонів, а й окремих великих міст; виділяти великі міста України як окремі території прибуття (вибуття) населення при розробці форми "Розподіл мігрантів за територіями прибуття (вибуття)"; доповнити форму "Розподіл мігрантів за статтю та віком" відомостями про віковий склад учбових та шлюбних мігрантів і переселенців із зон радіоактивного забруднення; публікувати дані про розподіл мігрантів за рівнем освіти не лише для загальної кількості осіб віком 16 років і старше, але й для вікових груп 16-24, 25-39, 40 років і старше та окремо для внутрірегіональної, міжрегіональної та зовнішньої міграції; протягом двох років, на рубежі яких проводиться перепис, включати до програми розробки матеріалів поточного обліку міграційних переміщень питання професійної структури мігрантів.

Оптимізація міграційних процесів потребує розробки міграційної політики, що повинна відповідати вимогам сьогодення і одночасно враховувати довгострокові стратегічні пріоритети держави. Основними принципами міграційної політики мають стати: повага з боку держави права громадян на еміграцію, протидія нелегальній міграції (яка здатна підірвати міжнародний авторитет нашої молодшої держави), соціальний захист українських громадян за кордоном на основі системи міждержавних договорів, гуманне ставлення до біженців. Особливо важливим є комплекс заходів по підвищенню частки зворотних мігрантів серед виїзджаючих та створення умов для безперешкодних стосунків емігрантів (як тимчасових, так і постійних) з родичами, які залишаються в Україні. Так само необхідно на рівні держави всебічно розвивати контакти з українською діаспорою.

Отже, міграція населення як соціально-економічний процес справляє значний вплив на розвиток ринку праці, служачи засобом подолання територіальних диспропорцій між об'ємом та структурою попиту на робочу силу, з одного боку, та кількісними і якісними параметрами трудоактивного населення, з іншого. Становлення ринкової економіки в Україні, в контексті загального суцільного

прогресу, супроводжуватиметься активізацією міграційної мобільності населення, яка є одночасно наслідком і необхідною умовою соціально-економічного зростання та людського розвитку. Важливість аналізу міграційних процесів обумовлює необхідність вирішення (хоча б часткового) проблеми інформаційного забезпечення цього напрямку наукових досліджень на основі викладених в дисертаційній роботі рекомендацій. Подолання негативних рис міграційної ситуації в Україні та запобігання небажаним тенденціям міграцій населення потребує прийняття відповідних законодавчих актів, спираючись на концептуальні положення, розроблені автором.

Основні положення дисертації відображені в наукових роботах:

1. Зайнятість населення та ринок праці в Україні // Інформація і ринок. - 1995. - №6. - 0,9 д. а.
2. Міграційна ситуація в Україні в період переходу до ринкових відносин // Інформація і ринок. - 1996. - №3. - 1,1 д. а.
3. Дослідження професійної структури мігрантів // Україна: аспекти праці. - 1996. - №6. - 0,3 д. а.
4. Методичні підходи до оцінки міграційних чинників інтелектуального потенціалу // Тези Міжнар. наук.-практ. конф. "Демографічна ситуація в Карпатському регіоні: реальність, проблеми, прогнози на XXI століття". - Чернівці-Київ, 1996. - 0,1 д. а.

АННОТАЦІЯ.

Позняк А.В. Миграции населения в контексте развития регионального рынка труда.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук (на правах рукописи) по специальности 08.10.01. - Размещение производительных сил. Совет по изучению производительных сил Национальной Академии наук Украины, Киев, 1996.

В диссертации раскрыта суть миграций как процесса территориального перераспределения производителей материальных благ и платных услуг и их потребителей; осуществлен всесторонний анализ миграционной ситуации в Украине во второй половине XX столетия; определен вклад миграционных процессов в количественное и качественное воспроизводство рабочей силы. В ходе исследования разработана методика оценки влияния миграций на демоэкономический и интеллектуальный потенциал населения; оценены перспективы развития миграционных процессов в Украине и ее регионах; поданы практические рекомендации относительно разработки миграционной политики Украины.

SUMMARY.

Poznyak O.V. Population Migration in the Context of the Regional Labour Market Development.

Thesis for competition of Scientific Degree of Candidate of Science (Economics) (manuscript status), by speciality 08.10.01. - Distribution of Productive Forces. Council of Productive Forces Study of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kiev, 1996.

The essence of migration as the process of the territorial redistribution of material values and paid services producers and their consumers is shown, migration situation in Ukraine in the 2nd half of XX century is analyzed, the migration contribution to quantitative and qualitative labour force reproduction is determined in the thesis. The methods of the estimate of migration influence on the population demoeconomic and intellectual potential are developed, the Ukrainian migration prospect is evaluated, the recommendations on the Ukrainian migration politics development are suggested in the work.

Ключові слова: міграції населення, регіон, ринок праці, пропозиція робочої сили, відтворення населення, відтворення робочої сили, демоэкономічний потенціал населення.

Підп. до друку 26.11.96

Формат 60х84/16, Папір офс. Офс. друк.

Ум. друк. 1.0. Обл.-вид. арк. 1.1. Тираж 100 прим.

Зам. № 477

Безкоштовно.

Рада по підвищенню продуктивних сил України НАН України
252032, Київ-32, бульвар Т.Шевченка,60

Дільниця ротарійного друку Ради по підвищенню продуктивних
сил України НАН України, 252032, Київ, бульвар Т.Шевченка,60.

431677

AB 36.351